

حق فرزند بر والدین از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

مهدیه درودی پامزاری^۱

چکیده

باتوجه به وضعیت جامعه کنونی و ایجاد شکاف و فاصله بین والدین و فرزندان پژوهش حاضر قصد دارد تا با بررسی قرار دادن نهج البلاغه و سخنان حضرت علی (علیه السلام)، در حل معضلات بین خانواده و فرزندان نقش کوچکی ایفا کند. همانگونه که مشخص است قبل از آنکه والدین بر فرزند حقوقی داشته باشند، فرزندان بر والدین حقوقی دارند و والدین موظف به انجام آن ها هستند چون کودک قدرت تصمیم گیری ندارند و نیازمند راهنمایی و حمایت والدین هستند.

در این مقاله روش توصیفی و تحلیلی است و اطلاعاتی که در این زمینه کاربرد داشتند در برگه های فیش نویسی جمع آوری شده و بعد از تحلیل اطلاعات به تدوین این مقاله نهایی در آمده است.

واژه گان کلیدی

حق، حقوق، فرزندان، والدین، روایات، امام علی (ع)

¹ - s3170066862whc@gmail.com، طلبه سطح دو، فاطمیه بردسیر

مقدمه

احقاق حقوق، امری حیاتی و سرنوشت ساز برای بشر می باشد و پایه و مایه هر گونه رشد، حرکت و پیشروی و تداوم آن است. در سایه تربیت است که انسان حال و هوای انسانی و رنگ انسانیت پیدا می کند و از موجودی صرفاً زیستی، فردی اخلاقی و انسانی می شود. برنامه های امروز بشر در تربیت انسان ها نمی توانند کارآمد باشند، بدان خاطر که دچار محدودیت و نارسایی ها هستند. در علم امروزی، آینده نگری، بیش یا کم دچار تعصبات و اسارت عواطف و گرفتار خواسته ها و تمایلات نفسانی است. اصلاح فرزندان در شرایط متحول و پرتلاطم امروزی و نارسایی گوناگون جز از تأسی به اهل بیت (علیه السلام) و امام علی (علیه السلام) امکان پذیر نیست. چنین برنامه ریزی و طراحی در عرصه وجود تنها از آن خداوند است که راه و رسم سعادت بشر را میتواند برنامه ریزی و تدوین کند و از طریق وحی به نماینده خود اعلام می کند. در این تحقیق سعی بر این است که از طریق ارائه نمونه های عینی تربیتی از رفتار آن بزرگواران نسبت به حقوق فرزندان بر والدین آشنا شویم.

حق و حقوق فرزند دارای اهمیت و ضرورت زیادی است چرا که حق فرزندان به معنای فراهم آوردن و ایجاد مقدمات لازم برای به فعلیت رسیدن قوای او در راه تقرب به خداوند است. این عمل نیازمند آگاهی و تمرین عملی است. اگر پدر و مادر در جهت انتقال عقاید صحیح و ایجاد رفتار درست در فرزند خود کوشا باشند، خیر او را فراهم کرده اند و خداوند بر آنان رحمت خواهد نمود. درباره عقیده صحیح و انتقال آن به فرزندان، تکلیف بزرگی بر عهده والدین گذاشته شده است، زیرا تاثیر عقایدی که در خانواده رواج دارد و به فرزند القاء می شود، در آینده او غیر قابل انکار است. عمل تربیتی در خانواده به منزله پاسداری از فطرت توحیدی فرزند است. این پاسداری یک وظیفه بزرگ تربیتی و اخلاقی است که عمل به آن مهمترین کارکرد خانواده را فعلیت می بخشد. امام سجاد علیه السلام در رساله الحقوق فرمودند: (حق فرزند تو این است که بدانی او از توست و هر گونه که باشد چه نیک و چه بد، در دنیای گذرا به تو منسوب است و تو در آن چه به او سرپرستی داری مسئول هستی، در ادب نیکو و راهنمایی به سوی پروردگار و یاری او بر طاعت خداوند درباره تو و خودش. پس بر این کار پاداش

می گیری اگر درست عمل کنی، و کیفر می بینی اگر نادرست عمل نمایی؛ پس او را چنان تربیت کن که با اثری که بر او می گذاری در دنیا زیبایی بی آفرینی و با قیام شایسته به وظیفه ای که نسبت به او داری در نزد خداوند معذور باشی) باید توجه داشت که فرزند موهبتی است که به امانت در اختیار والدین قرار گرفته است. باید این موهبت را گرامی داشت و از اکرام و احترام او فروگذار نکرد، چرا که سلامت روح او در احترام کردن اوست و تربیت اخلاقی او در سایه اکرام و احترامش موفق تر خواهد بود. دو مقاله و دو کتاب را مورد بررسی قرار دادیم، کتاب با عنوان حقوق فرزندان بر والدین از نگاه اسلامی، اثر محمدرضا شریفی خوانساری، در این کتاب حقوق فرزندان قبل از ولادت، دوران نوزادی، کودکی، نوجوانی، جوانی، بیان شده است. حقوقی چون ممنوعیت آزار رسانی به فرزند، آماده سازی فرزند برای آموختن تربیت مناسب با زمان، دعا برای کودک، تامین مسکن، غذا، پوشاک، خدا پرستی و آموزش دینی و... از این قبیل می باشد.

کتاب حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیه السلام) نوشته محمد جواد مروجین طبسی، این کتاب بر مبنای روایات اهل بیت (علیه السلام) است. در هفت فصل به بررسی حقوق فرزندان بر والدین و در ابعاد مختلف می پردازد، در فصل اول به سنن و آداب، تولد کودک، اهمیت شیر و شیر خواری... و مباحث دیگری همچون رابطه میان پدر و فرزند، بازی با فرزند، احترام به فرزند، اهمیت دادن به نماز و آموزش قرآن پرداخته است.

مقاله با عنوان: حقوق فرزندان بر والدین از دیدگاه آیات نوشته شهین پیری، در این مقاله با تکیه بر آیات قرآن کریم، مسئولیت و وظایفی که والدین در قبال تربیت صحیح فرزندان می باشد یاد آور شده.

مقاله دیگر با عنوان: حقوق فرزندان از دیدگاه قرآن، اثر روح الله رضائی، این مقاله با تکیه به آیات قرآن حقوقی که فرزند نسبت به والدین دارد از جمله حق نفقه، حق ارث، حق مشورت، حق تربیت، حق دفاع، حق حیات... در آن اشاره شده است. مقالات زیادی در ارتباط با این موضوع از زوایای مختلف به نگارش رسیده است. مقاله حاضر برگرفته از سخنان گهر بار امام علی (علیه السلام)، کوششی بوده است در جهت تاکید بر حقوق فرزندان

بر والدین از دیدگاه امام علی (علیه السلام) که به مواردی همچون اهمیت نام گذاری، غذای حلال، تربیت فرزند، محبت و عطوفت، آموزش قرآن، حق تحصیل علم، حق ازدواج حق بازی، و... رعایت اعتدال تقدیر و تشویق، اشاره شده است.

حق در لغت

حق در لغت به معنای درست، راست کردن سخن^۱، حق، ثابت که انکار آن روا نباشد. موجود ثابت حق نقیض باطل^۲. حق: ثابت. ضد باطل. احقاق حق و ابطال باطل، ثابت کردن حق و روشن کردن بطلان باطل است.^۳ حق جمع: حقوق^۴.

حق در اصطلاح

واژه «حق» دارای چند معنای اصطلاحی است. گاهی «حق» به نظام حاکم بر رفتار اجتماعی شهروندان یک جامعه اطلاق می گردد؛ یعنی مجموعه بایدها و نبایدهایی که اعضای یک جامعه ملزم به رعایت آنها هستند. در این اصطلاح، حقوق جمع «حق» نیست، بلکه به معنای مفرد به کار رفته است. گویا مجموعه احکام و مقررات حاکم بر یک جامعه را یک واحد اعتباری دانسته و نام «حقوق» بر آن نهادهاند. کلمه «تشریع» در زبان عربی و همچنین کلمه «شرع» در اصطلاح فقهای اسلام نیز این معنا را افاده می کنند. حقوق در این معنا تقریباً مرادف با «قانون» است. مثلاً به جای «حقوق اسلام» یا «حقوق روم» میتوان گفت: «قانون اسلام» یا «قانون روم». این واژه معانی گوناگونی دارد که در همه معانی لغوی و اصطلاحی آن، گونهای «ثبوت»، تکوینی و حقیقی یا قراردادی

^۱. معین، فرهنگ لغت، ذیل واژه حق.

^۲. دهخدا، فرهنگ لغت، ذیل واژه حق.

^۳. فراهیدی، منتهی الارب، ج ۳، ص ۶.

^۴. قرشی، قاموس قران، ص ۱۵۱.

^۵. اشکیوس، فرهنگ فارسی عربی، ص ۲۵۲.

و اعتباری، ملحوظ است.^۱ در اینجا فقط به معنای مصطلح آن در حقوق میپردازیم. معنایی که از این کلمه در قلمرو حقوق استفاده میشود مفهومی اعتباری است. هنگامی که میگوییم «حق خیار» یا «حق شفعه» یا «حق مرد بر زن» یا «حق زن بر مرد»، همین مفهوم اعتباری را در نظر داریم. اعتباری بودن حقه این معناست که به هیچ وجه «ما بازا» عینی خارجی ندارد و تنها درباره افعال اختیاری انسان ها مطرح می شود. انسان های آزاد و صاحب اختیار یک دسته کارها را باید انجام دهند و از دسته دیگری از کارها باید پرهیزند. بر محور همین بایدها و نبایدهای حاکم بر رفتار آدمیان، مفاهیمی از قبیل «حق» و «تکلیف» اعتبار می شوند. در اینجا به تعریفی که به نظر می رسد نسبت به تعریف های دیگر رجحان دارد اشاره می کنیم: «حق امری است اعتباری که برای کسی (لّه) بر دیگری (علیه) وضع می شود» این حق ممکن است دارای ریشه واقعی باشد یا نباشد؛ یعنی در مفهوم حق - به منزله یک مفهوم حقوقی - وجود یا عدم ریشه واقعی اعتبار نشده است. البته ما معتقدیم که همه احکام شرعی دارای مصالح و مفسدات واقعی اند و بر اساس همان مصالح و مفسدات اعتبار می شوند.^۲

حق فرزند

به معنای وظایفی است که پدر و مادر در برابر فرزند خویش بر عهده دارند. ادای حق فرزند، از آموزه های اخلاقی در سنت اسلامی است و قرآن و احادیث بر اهمیت آن تاکید کرده اند. قرآن و بزرگان معصوم (ع) به رعایت حقوق فرزندان مانند حق حیات و پرورش جسمی (رضاع)، حقوق مالی (مانند ارث)، مهرورزی و تربیت توصیه کرده اند. برخی احادیث به تبیین جایگاه فرزندان در خانواده و تأثیری که بر حیات مادی و معنوی والدین دارند، پرداخته اند و در احادیث فراوانی از مصادیق گوناگون حقوق فرزندان، از دوره پیش از ولادت تا بزرگسالی، سخن رفته است.^۳

^۱ . مصباح یزدی، معارف قرآن، ص ۱۶۱.

^۲ . مصباح یزدی، حقوق و سیاست در قرآن، ۲۶.

^۳ - محمد تقی فلسفی، کودک از نظر وراثت و تربیت، ص ۳۴.

«اگر جوان بر اثر سخت گیری بی دلیل پدر و مادر موفق بر ازدواج نشود و به خاطر ترک ازدواج به گناه بیفتد پدر و مادر نیز، در گناه این فرزند شریکند!»^۱

چرا اینقدر ازدواج را سخت می گیرید و برای خود و جوانان مشکل ساز شده اید، مگر عروس و دامادی برتر از فاطمه و علی (علیهما السلام) در این عالم سراغ دارید. ازدواج و مهریه و جهیزیه و جشن ازدواج شان را در کتاب های تاریخی مطالعه کنید و ببینید چقدر ساده بوده است.^۲

۱-۱۰. تأکید بر نکات مثبت

تأکید بر نکات مثبت فرزندان، احساس عزّت نفس را در آنان بر می انگیزاند. در سیره پیشوایان معصوم (علیه السلام) تأکید زیادی روی این مسئله، یعنی توجه مثبت به فرزندان و ایجاد یک فضای ذهنی سرشار از خوش بینی شده است. حضرت علی (علیه السلام) در این زمینه بر ضرورت برجسته سازی نکات و ویژگی های مثبت افراد به طور عام تأکید نموده و می فرماید: «انّ كثرة الذکر لحسن افعالهم تهزّ الشجاع و تحرّض النکل یادآوری نقاط مثبت و کارهای خوب افراد، موجب تحرک اشخاص شجاع و برانگیختن افراد دل سرد و مسامحه کار به رفتار مثبت خواهد شد.»^۳

۱-۱۱. رعایت اعتدال

تبعیض و بی عدالتی در رفتار والدین تلاش هایشان را بی حاصل می سازد. بعضی از والدین فرزند کوچک تر یا مریض و یا آن که در سفر و دور از چشم است را بیش تر دوست دارند. اگر چنین باشد مسیر تربیت آنان به بی راهه می رود. مردی با دو فرزند خود به محضر رسول خدا (ص) شرف یاب شد و یکی از فرزندان خود را بوسید و به فرزند دیگر اعتنا کرد. پیامبر (صلی الله علیه و آله) وقتی این رفتار نادرست را مشاهده کرد، به او فرمود: چرا با فرزندان خود به طور مساوی رفتار نمی کنی؟ و نیز فرمود: بین فرزندان خود به عدالت رفتار نمایند همان طوری که مایلید فرزندان بین شما به عدالت رفتار کنند.^۴

۱ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۴۶۴، ذیل آیه ۳۲ سوره نور.

۲ مکارم شیرازی، برترین بانوی جهان، ص ۲۹.

۳. دشتی، نهج البلاغه، نامه 53، ص ۵۷۴.

۴. مجلسی، بحار الانوار، ج 23، ص 113.

پدر و مادرانی که در اعمال علاقه و محبت نسبت به فرزندان عدالت را مراعات نمی نمایند، عملاً آنان را تحقیر کرده و به شخصیت آن ها اهانت نموده اند. این قبیل پدران و مادران با رفتار نادرست خود به طور غیر مستقیم به کودکان می فهمانند که تنها برادر یا خواهر شما شایسته این همه احترام و محبت است و در شما آن لیاقت و شایستگی نیست. بدون تردید این رفتار غیر عادلانه نتایج نامطلوبی در بر دارد. فرزندی که خود را تحقیر شده ببیند و احساس کند که مورد اعتنا و توجه پدر و مادر نیست، عقده ای خواهد شد و نسبت به برادر و خواهر خود که مورد توجه بیش تری است، کینه پیدا می کند و چه بسا ممکن است در خفا و پنهانی به او آزار و اذیت برساند تا بدین وسیله عقده دل را خالی کند. مولای متقیان حضرت علی (علیه السلام) می فرماید: «دوای درد و عقده انسان حسود چیزی جز سلب نعمت از فرد مورد حسادت نیست.»^۱

۱-۱۲- تقدیر و تشویق

تشویق، استعدادهای نهفته در نهاد آدمی را از قوه به فعلیت می رساند و نیروی خلاقیت را در نهاد او شکوفا می سازد. تقدیر از فرزندان و تشویق آنان به خاطر کارهای پسندیده ای که انجام میدهند، در تقویت اعتماد به نفس و روحیه خودباوری و در نتیجه عزت نفس آنان تأثیر به سزایی دارد. اگر فرزند پس از انجام عملی مورد تحسین قرار گیرد، شیرینی تشویق در خاطره او باقی خواهد ماند و انگیزه او را در تکرار آن عمل قوی تر خواهد ساخت. روزی امام حسن مجتبی (علیه السلام) کودکی را دید که نان خشکی در دست داشت، لقمه ای از آن را می خورد و لقمه دیگر را به سگی که در آن جا بود، می داد. آن کودک فرزند یکی از بردگان بود. امام از او پرسید: پسر جان! چرا چنین می کنی؟ کودک جواب داد: من از خدای خود شرم دارم که غذا بخورم و حیوانی گرسنه به من بنگرد و به او غذا ندهم، حضرت از روش و سخن زیبای او خرسند شد و دستور داد غذا و لباس فراوانی به او عطا کنند. سپس وی را از اربابش خرید و آزاد نمود.^۲

۱. ری شهری، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۴۲۳.

۲. دمشقی، البدایه و النهایه، ج ۸، ص ۳۸.

نتیجه گیری

با توجه به سیری که در این مطالب اندک گذشت مستفاد است که:

روایاتی که از امام علی (علیه السلام) ذکر شد پدران و مادران را بر آن می دارد که در باب حق و حقوق فرزند احساس وظیفه کنند، وظیفه ای سنگین و مسئولیتی بزرگ که هرگز نمی توان آن را نادیده گرفت و نسبت به آن کوتاهی نمود. به صورتی که اگر در قبال حق و حقوق فرزند کوتاهی کند عقاب و مواخذه می گردد و اگر آن را به نحو احسن رعایت کند پاداش داده می شود.

و همچنین از مجموع کلام خداوند و سیره ی معصومین (علیهم السلام) والدین باید در تمام زمینه های (عاطفی - اجتماعی - تربیتی - تعلیم آموزش اقتصادی و ... (حد اقل به اندازه ی تکلیف و وسع خود، حقوق فرزند را ادا کنند. برخی از والدین فکر می کنند تنها آن ها حقوقی بر فرزندان دارند و فرزندان آن ها هیچ حقی ندارند در حالی که طبق فرمایش امام رضا (علیه السلام) حقوق فرزندان متقابل است. کوتاهی کردن نسبت به حقوق فرزندان و بی توجهی به رشد انسانی، بلوغ ایمانی و شکوفایی فرهنگی فرزندان سرانجامی جز کج روی فرزندان و تیرگی سرنوشت دنیوی و اخروی آن ها نخواهد داشت، اگر والدین باعمل به وظایف سنگین خود بتوانند فرزندان خود را در سایه عوامل تربیتی به سوی رشد و تربیت صحیح هدایت نمایند فرزندان شان به بالاترین درجه فضائل و کمالات انسانی خواهد رسید.

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم، انتشارات بزرگ قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه ای.
- ۲- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی
- ۳- اشکبوس، صالح، فرهنگ فارسی و عربی، انتشارات مدرسه، تهران، ۱۳۸۳
- ۴- انصاری، قدرت الله، احکام و حقوق کودکان در اسلام، انتشارات مرکز فقهی ائمه اطهار (علیه السلام)، ۱۳۹۲.
- ۵- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، انتشارات دار کتاب اسلامی، قم، بی تا.
- ۶- حر عاملی، وسائل الشیعه، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۳۳.
- ۷- خمینی، روح الله، صحیفه امام، انتشارات آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
- ۸- دشتی، محمد، نهج الحیاه، فرهنگ سخنان فاطمه زهرا (علیها السلام)، موسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۷۲.
- ۹- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت فارسی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- ۱۰- دمشقی، ابن کثیر، البدیه و النهایه، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۸۶.
- ۱۱- ری شهری، محمد، میزان الحکمه، انتشارات دارالحديث، قم، ۱۳۳۳.
- ۱۲- شریفی، محمدرضا، حقوق فرزندبر والدین از نگاه اسلام، انتشارات سینا، ۱۳۷۴.
- ۱۳- صدوق، محمد بن علی بابویه، من لایحضره الفقیه، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۳۶۳.
- ۱۴- طباطبایی، فاطمه، خاطرات و پاسداران امام خمینی، بی تا، بی جا.
- ۱۵- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، انتشارات خانه کتاب، تهران، ۱۳۸۹.
- ۱۶- غلامی، محمود، ضرورت آموزش تربیت دینی به فرزندان، مقاله پژوهشی.
- ۱۷- غرویان، محسن، تربیت فرزندان سالم و با نشاط، انتشارات هدی، تهران، ۱۳۳۳.
- ۱۸- فلسفی، محمد تقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، انتشارات فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۹۵.
- ۱۹- قضاعی، محمد بن سلامه، شهاب الاخبار، موسسه فرهنگی دارالحديث، تهران ۱۳۹۳.
- ۲۰- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، انتشارات قم، ۱۳۸۳. کلینی، محمد بن یعقوب، فروع کافی، انتشارات قم، ۱۳۸۵.
- ۲۱- مکارم شیرازی، ناصر، والاترین بندگان، انتشارات نسل جوان، قم، ۱۳۹۱.
- ۲۲- مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، انتشارات علی بن ابیطالب، قم، ۱۳۸۷.

- ۲۳- مکارم شیرازی، ناصر، **برترین بانوی جهان**، انتشارات سرور، بی جا، ۱۳۹۰
- ۲۴- مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، انتشارات دارکتب اسلامیه، قم، ۱۳۹۷.
- ۲۵- مصباح یزدی، محمد تقی، **حقوق و سیاست در قرآن**، انتشارات موسسه آموزشی قم، ۱۳۳۳.
- ۲۶- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، **بحار الانوار**، انتشارات اسلامیه، قم، ۱۳۸۶.
- ۲۷- مروجی طبسی، **حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام)**، موسسه بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۷.
- ۲۸- معین، محمد، **فرهنگ لغت**، انتشارات زرین، تهران، ۱۳۸۶.
- ۲۹- موسوی، ساجده، **مقاله پژوهشی، حقوق کودک در قرآن**.
- ۳۰- نجمی، **سخنان حسین بن علی**، انتشارات بوستان کتاب، قم، ۱۴۰۰.

www.makarem.ir-۳۱

www.balagh.ir

<https://hawzah.net>